

zvláštní význam především pro koncepční a pedagogické pracovníky, zabývající se vzděláváním dospělých.

Hana Librová

Lydie Junková a kolektiv: *Sociální situace neúplné rodiny* ČSVÚPSV Bratislava, Praha 1975

Problematické rodiny je u nás tradičně věnována velká pozornost. Práce jsou zaměřeny na zkoumání rodiny z hlediska jejich funkcí, z hlediska její vnitřní stability, z hlediska socialistického způsobu života. Poněkud stranou pozornosti však zůstává problematika neúplných rodin, přesto, že jejich počet narůstá úměrně se zvyšujícím se počtem rozvodů.

Významným přínosem v oblasti sociologie rodiny je proto recenzovaná práce kolektivu autorů Junkové, Schimmerlingové, Šafáře, Fischerové, Langmeiera a Langmeierové, která se zabývala problematikou rozvedených žen se závislými dětmi. Soubor rozvedených žen zvolili autoři záměrně – rozvedené ženy s dětmi tvoří největší část všech neúplných rodin v ČSSR (39 %).

Cílem této výzkumné práce bylo poskytnout Ministerstvu práce a sociálních věcí hlubší informace o problémech neúplných rodin a dát odpověď na otázku, do jaké míry lze neúplné rodiny považovat za sociálně disfunkční a problémové. Předmětem výzkumu tedy byly rodiny rozvedených žen, pečujících alespoň o jedno dítě mladší 15 let. Autoři zkoumali jejich sociální situaci formou komplexní analýzy základních oblastí života neúplné rodiny. Zvláštní důraz kladli na analýzu sociálně výchovné a emocionální funkce neúplné rodiny, na sociální kontakty a společenskou integraci osamělé matky. Výběrové šetření bylo provedeno u 800 neúplných rodin, dále autoři zařadili do výzkumu doplňkový soubor 400 rodin úplných. Tím byly vytvořeny předpoklady pro porovnání situace neúplné rodiny s nejběžnější formou rodiny úplné. Při výzkumu bylo použito standardizovaného dotazníku, umožňujícího strojové zpracování.

Ve výchozích hypotézách autoři vyslovili přesvědčení, že neúplná rodina bude ve většině případů splňovat očekávání společnosti při zabezpečování sociálních funkcí a nebude vykazovat výraznější znaky desorganizace. Ve srovnání s harmonicky fungující rodinou úplnou však bude neúplná rodina méně soběstačná, více závislá na pomoci širší rodiny a společnosti. Dále autoři předpokládali, že ve srovnání s rodinou úplnou bude rodina rozvedené ženy hůře finančně a materiálně zajištěna. Pracovní problémy rozvedené ženy se nebudou lišit od problémů ženy vdané.

Druhá kapitola této práce je věnována situaci rodiny v období rozvodu a jeho důsledkům. Autoři se soustředili na zjištění faktů o rozvodové a předrozvodové situaci a důsledcích rozvodu ve vztahu rodiče a dětí. Zabývají se také kvalitou rodinných vztahů v orientační rodné respondentek z obou souborů a docházejí k závěru, že téměř $\frac{1}{4}$ vdaných žen a 30 % rozvedených žen hodnotí svou orientační rodinu a své dětství negativně. Hypotéza o negativní sociální dědičnosti však nebyla výzkumem potvrzena, prokázala se pouze slabá tendence k negativním důsledkům nešťastného manželství rodičů. Ve výzkumu autoři vycházeli z předpokladu, že navrhovatel rozvodového řízení nemusí k rozhodnutí o rozvodu vždy přistupovat na základě svého vlastního přání. Výsledky šetření ukázaly, že 48,2 % žen sice návrh na rozvod podalo, ale při šetření vysvětlovaly, že byly k rozvodu donuceny chováním svého manžela. Při výzkumu projevilo jen 16 % žen opravdovou nespokojenost a vůli k rozvodu; znovu se potvrdil poznatek, že úměrně s věkem žen roste nechuť k rozvodu. Ukázalo se, že způsob rozvodu, postoj k němu, iniciativa a přijetí rozvodu mají vztah k úpravě dalších vztahů mezi manželi a dětmi. Manželé, kteří se rozvedli po vzájemné dohodě a souhlasu mají méně často potíže se získáváním výživného a lepší šance na udržování slušných vztahů i po rozvodu. I vztahy otce k dětem jsou tímto vztahem ovlivněny.

Nejproblematičtější se v rodině rozvedené ženy jeví řešení vztahu otce a dětí. Časté jsou soudní spory o děti, problémy styku otce s dětmi a vymáhání výživného (u více než $\frac{1}{3}$ rodin). Podle názoru rozvedených žen otcové o své děti zájem nemají, nebo jen malý a formální. I když autoři připouští u rozvedených žen tendenci k negativnímu hodnocení a subjektivní zabarvení odpovědí, domnívají se, že tento postoj je částečně dán obtížemi, které mají s vymáháním výživného a ze soudních

sporů o děti. Pouze 10% dětí z rozvedených rodin je podle odpovědí matek také vychováváno otcem, i když s ním nežijí.

Třetí kapitola je zaměřena na materiální situaci rozvedených žen, finanční hospodaření, bytovou situaci, vybavení domácnosti a využití volného času. Vyhodnocením odpovědí se ukázalo, že rodiny rozvedených matek mají celkem dostatečné finanční zajištění, uspokojivé bytové podmínky a slušné vybavení domácnosti. Případy materiálního nedostatku se vyskytují v souboru zřídka (5% z celkového souboru). Příjmy rozvedených žen nebyly na hlavu o mnoho nižší než u rodiny úplné, ale její absolutní výše dovoľovala jen menší akumulaci a vytváření finančních rezerv. Rodina rozvedené ženy je tedy finančně zranitelnější, protože jakékoli výkyvy v příjmech se projevují silněji. Ve srovnání s úplnou rodinou obou ekonomicky aktivních manželů je tedy neúplná rodina rozvedené ženy značně znevýhodněna. Bytová situace rozvedené ženy s dětmi je horší než u rodiny úplné; asi 30% rodin žije v nevyhovujících podmínkách, v malých přeplněných bytech.

Do čtvrté kapitoly autoři shrnují blok otázek zaměřených na organizaci domácnosti neúplné rodiny. Úroveň domácnosti považují za jeden z faktorů, vytvářejících kvalitu sociálního prostředí rodiny a za indikátor hospodářské funkce rodiny. Většina prací v domácnosti nedělá rozvedeným ženám více potíží než ženám vdaným. Výraznější rozdíly se ukázaly při zajišťování údržby bytu; tyto práce jsou v úplných rodinách náplní mužské role a proto v rodině osamělé ženy těžko zastupitelné. Rozvedeným matkám pomáhají v domácnosti nejvíce jejich děti, pak rodiče matky. Pomoc ostatních je zcela zanedbatelná. Ve srovnání s ženami z úplných rodin považují se rozvedené ženy méně často za zcela zdravé, častěji se cítí unavené a vyčerpané.

Zajímavé bylo zjištění, že rozvedené ženy udávaly častěji chronicky nemocné nebo defektní dítě než ženy vdané. Autoři tuto skutečnost považovali za potenciální faktor desintegrace. Kapitulu uzavírají tvrzením, že rozvedené ženy jsou schopny udržovat svou domácnost na běžné úrovni, je však pro ně příliš obtížné překročit hranice průměrného životního standardu. Ve výzkumu se vydělila okrajová skupina osamělých matek, indikující deficity neúplné rodiny a náznaky sociální problematosti.

V páté kapitole byly soustředěny problémy spojené se zaměstnáním rozvedené ženy. Výsledky výzkumu přesvědčivě ukázaly, že socialistická společnost poskytuje pracující ženě dobré uplatnění a možnost skloubit výkon zaměstnání s péčí o děti. Výzkum potvrdil u souboru rozvedených žen prvky vyšší identifikace s profesí než u souboru žen vdaných.

V šesté kapitole autoři rozebírají socializační a emocionální funkce neúplné rodiny. Výsledky výzkumu v této oblasti naznačují, že rozvedené matky jsou méně často spokojeny s chováním a vlastnostmi dítěte. V obou souborech je nespokojenost s dítětem podmíněna jednak matčiny vlastní postoj a výchovným přístupem. V porovnání s kontrolním souborem žen jsou ženy z neúplných rodin významně častěji přesvědčeny, že dítě má nejlepší vztah k nim samým. Děti na nich úzkostně lpí, nechtějí je pustit z domu, zárlí na jejich práci.

Zásahy otce do výchovy hodnotí rozvedené matky kladně pouze v 8–13% (oproti tomu 31% všech žen v kontrolním souboru), 10–12% rozvedených žen hodnotí otcův zásah jako negativní. Dle sdělení rozvedených žen 65% otců do výchovy dětí vůbec nezasahuje, 35% otců se s dítětem vůbec nestýká. Z analýzy odpovědí ke komu má dítě nejlepší vztah asi 90% uvádí matku a nepreferuje žádnou mužskou postavu. U kontrolního souboru však významně větší část dětí staví na druhé místo otce. V neúplné rodině hraje babička při výchově dětí důležitější úlohu než v rodinách úplných, její vliv je však zde častěji označován jako nepříznivý. Odlišnost ve výchově dětí v obou souborech autoři vyvozují zejména z výrazného rozdílu ve školním prospěchu 2 a 3 dětí. Mezi prvními nebyly shledány statisticky významné rozdíly. Aspirace rozvedených žen, pokud šlo o budoucnost dítěte, byly vyhraněnější a méně realistické. Neúplná rodina zatěžuje dítě vyššími nároky, aniž mu může k jejich splnění zajistit žádoucí předpoklady. Rozvedené matky vypovídaly častěji i o neurotických projevech u dětí. Rozdíly však byly statisticky významné jen u závažnějších projevů (úzkost, poruchy řeči, nadměrné lpění na matce). Tyto projevy byly častější u prvních dětí.

Šedá kapitola práce je věnována sociálním kontaktům neúplné rodiny. Aktivní společenské kontakty osaměle žijící rozvedené ženy s dětmi jsou nesmírně význam-

né, protože jejich prostřednictvím je i malá rodinná skupina zapojena do společenské a kulturní činnosti. Účast na veřejném životě byla shodná u obou souborů, téměř jedna třetina žen v obou souborech byla angažována ve funkcích. Co se týče osobních kontaktů, ženy obou souborů se ve volném čase orientovaly na nejbližší rodinu a příbuzně. Největší rozdíly byly mezi soubory zaznamenány v odpovědích na otázku, zda má respondentka někoho, komu může plně důvěřovat. Rozvedené ženy dvakrát častěji přiznávaly, že takovou osobu nemají.

V osmé, závěrečné kapitole autoři shrnují nejzávažnější poznatky výzkumu a věnují pozornost péči socialistické společnosti o neúplné rodiny.

Analýza výsledků šetření prokázala, že největší zdroj problémů neúplné rodiny vzniklé rozvodem vychází ze vztahu mezi rozvádějícími se, z konfliktu o děti, vy-máhání výživného od otce a také z obtíží při úpravě styků mezi otcem a dětmi. Tyto problémy přiznávala více než jedna třetina žen. Rozvedené ženy mají dvakrát častěji výchovné problémy s dětmi, děti z neúplných rodin vzniklých rozvodem mají o 50 % více neurotických příznaků než děti z kontrolního souboru úplných rodin.

Výsledky výzkumu naznačují, že jádro problému neúplných rodin se postupně přenáší ze sociálně ekonomické oblasti do oblasti psychosociálních vztahů v rodině.

Práci autorů Junkové, Schimmerlingové, Šafáře, Fischerové, Langmeiera a Langmeierové můžeme jednoznačně považovat za přínos v oblasti sociologie rodiny. Výzkum má velmi dobrou technickou úroveň; snaží se o postižení všech aspektů v životě rozvedené ženy. Přesáhl popisnou úroveň a analyzuje situaci neúplné rodiny vzniklé rozvodem v celé její komplexnosti. Za nejvýznamnější zjištění považují fakt, že většina rozvedených matek nemá zájem na tom, aby otec zasahoval do výchovy dětí. Tento postoj vyplynul z hodnocení výchovných zásahů otce. Domnívám se, že matky do svých výpovědí promítají své osobní zklamání, mstí se na rozvedeném partneru prostřednictvím dětí. Je škoda, že výzkum nenechal o problémech vztahu dětí k rozvedeným rodičům vypovídat i otce, i děti. Můžeme připustit, že určitá část otců nemá po rozvodu o děti zájem, ale nemůžeme přijmout fakt, že po rozvodu má na děti kladný vliv pouze 10 % otců.

Tento rozpor signalizuje, že problematika rodinných vztahů by se měla zkoumat z hlediska všech zúčastněných osob. Technika dotazníku mi nepřipadá nejvhodnější, nestačí již na dynamiku problémů rozpadávajících se a rozpadlých rodin.

Celkově lze práci „Sociální situace neúplných rodin“ považovat za velmi solidní přínos v oblasti sociologie rodiny a za jednu ze základních prací, zabývajících se problematikou neúplné rodiny. Doufejme, že tato oblast sociologie rodiny nezůstane ani do budoucna vědeckými pracovníky opomíjena.

Liliana Nerudová

Wiesław Jedrzycki — *Socjolog w zakładzie pracy*, Ossolineum — Wydawnictwo PAN Warszawa 1973, 271 s.

Bouřlivý rozvoj sociologie v socialistických zemích a její profesionalizace přináší s sebou řadu problémů a nejasností, které jsou obvyklé pro rozvoj a uplatnění nové vznikajících profesí a souvisí s obsahovou náplní profese a jejím začleněním do stávající sociální struktury.

Největší pole působnosti pro aplikaci sociologie a její profesionalizaci skýtá v současné době sociální stránka reprodukčního procesu. Proto sociologové zaměstnaní v hospodářských organizacích představují i v početním vyjádření mezi sociology významnou skupinu.

W. Jedrzycki se ve své práci pokouší o monografii profese podnikového sociologa. Vysvětluje příčiny rychlého růstu počtu podnikových sociologů, vyznačuje funkce sociologa v podniku a objasňuje další perspektivy této nové kategorie pracovníků na základě určení determinant formování funkce podnikového sociologa.

K objasnění vytýčeného problémového okruhu provedl autor s týmem spolupracovníků rozsáhlé šetření. Práce je tedy shrnutím poznatků tohoto šetření doplněného o kvalifikované úvahy autora. Je rozčleněna do pěti kapitol: 1. Cíl, předmět a rozsah výzkumu; 2. Rozvoj polské sociologie práce; 3. Pracovní prostředí podnikových sociologů; 4. Problémy přípravy a doškolení podnikových sociologů; 5. Prostředí podnikových sociologů a shrnutí výsledků pod hlavičku „Závěrečné úvahy“. V práci je zveřejněna řada podkladových materiálů, včetně formulářů k rozhovorům a dotazníkům.